

הרב יעקב אריאל

שאלת המסיק - טרום מדינה או פוסט מדינה?

הקדמה

בעקבות המאמרים שפורסמו בגיליונות הקודמים של 'צהר' על מסיק זיתים בכרמי נוכרים, נתקבל במערכת מכתב מאת יוסי אליצור (הרשקוביץ), תושב יצהר, שנשא את הכותרת: "מצוות המסיק - לא תעמוד על דם רעך". בשל החשיבות העקרונית שיש לדיון בדברים אלו, המכתב מובא כאן ככתבו וכלשונו.

* * *

הקדמה

לאחרונה התפרסמו ב'צהר' מאמרים בנושא מסיק זיתי אויבינו הערבים. מאמרים אלה הם כ'עדות שאי אתה יכול להזימה', כיון שהמוסקים שאלו רבנים מגדולי פוסקי הדור וגובו על ידם¹, אלא שרבנים אלו מנועים מלפרסם את דעתם מחשש השלטונות². כיון שכך, מעז הדיוט כמוני לכתוב על המצוה למסוק את זיתי האויבים בלא לפרט את שמות הרבנים המגבים. ואף שאינני כדאי וראוי לכך – דבריי הם בגדר ליקוט ותמציות דעתם של גדולי הפוסקים הללו, שרבים מאתנו שותים את מימיהם בכל פינות תורתנו הקדושה. משום כך יהיו הדברים בקצירת האומר כהערה ומראה מקום בלבד.

במאמר זה נעסוק בפגיעה ברכוש של המשייכים לאויבינו, גם כשרכוש זה הינו מטלטלין ואינו מחובר לארץ³.

א. אחריות קבוצתית

אדם חי בעולם כחלק מקבוצה - לטוב ולרע. מי שדר בחצר או בעיר - חייב להשתתף במסים: "כופין אותו לבנות בית שער ודלת לחצר... כופין אותו לבנות לעיר חומה ודלתיים ובריהח..." (בבא בתרא ז, ב), והוא גם נהנה מן המסים שאחרים משלמים. מי שבוחר לא להשתתף בקבוצה שבה הוא מצוי - קם ועוזב אותה, וכל עוד לא עשה זאת - הוא נשאר חלק ממנה.

תושב בעיר שבה החליטה המועצה לשדוד את העוברים והשבים ולממן בכך את תפקוד מוסדות העיר – הרי שותף לשודדים, ואם הוא אינו עוזב את העיר עלול גם הוא לסבול מתוצאות השוד. וכדברי המהר"ל (גור אריה בראשית לד, יג):

כל המלחמות שהם נמצאים, כגון "צרוך את המדיינים" וגו' - אף על גב דהיו הרבה שלא עשו - אין זה חילוק, כיון שהיו באותה אומה שעשה רע להם מותרים לבא עליהם למלחמה. וכן הם כל המלחמות.

הערבים בארץ ישראל בחרו להיות חלק מן העם הנלחם בנו. כל מחבל יודע שהוא יכול לברוח לכפר ושם לא ייתפס, כיון שהתושבים לא יתאמצו לשתף פעולה עם צה"ל ולבער בכך את הנגע מקרבם. בכך בחרו הערבים להיות קבוצה של אנשים שאינם 'חפים מפשע' אלא 'מחפים על פשע'⁴.

ב. "לא תעמוד על דם רעך"

כתב הרמב"ם (הל' רוצח א, ו):

הרודף אחר חבירו להרגו... הרי כל ישראל מצווין להציל הנרדף מיד הרודף ואפילו בנפשו של הרודף.

וקל וחומר שאם פגיעה ברכוש הרודף תציל את הנרדף - "כל ישראל מצווין" להציל את הנרדף בכך. כיון שערביי ארץ ישראל נלחמים בנו ומסכנים אותנו כפי שנתבאר לעיל – מצוה לפגוע בהם ובממונם אם הדבר

¹ ובניגוד גמור לנאמר בהערת העורך בגיליון הקודם - אין צורך בעיון נוסף על איזו מציאות ענו הרבנים, שהרי הם נשאלו בדיוק על המציאות הנידונה במאמר. חלק מדבריהם אף פורסמו ברבים בשנה האחרונה.

² למי שחושד בפרטיות יתרה אזכיר את הרב עידו אלבה שליטי"א שנכלא לזמן רב על כתיבת חידושי תורה.

³ לא אעסוק כאן בשאלת הבעלות הישראלית על הארץ (עבודה זרה נג, ב) לעומת הבעלות המסוימת שיש לגוי כובש להפקיע ממעשר (עין למשל בסמ"ג עשה קלג קרוב לסופו). בעזרת ה' יתפרסם מאמר בעניין זה על ידי הלומדים בבית המדרש "עוד יוסף חי" הגולה משכם תובב"א, שעסקו בנושא זה זמן רב.

⁴ בעניין זה עיין עוד במאמרו של הרב מיכאל אברהם על 'דילמת גינף בגיליון הקודם של 'צהר', וודאי שיש הרבה מה להאריך בכך.

יועיל להצלת יהודים⁵. על הנמנע מכך כותב הרמב"ם (הל' רוצח א, יד): "כל היכול להציל ולא הציל עובר על לא תעמוד על דם רעך". והוסיף (שם טז):

אף על פי שאין לוקין על לאוין אלו מפני שאין בהם מעשה - חמורים הם, שכל המאבד נפש אחת מישראל כאילו איבד כל העולם כולו, וכל המקיים נפש אחת מישראל - כאילו קיים כל העולם כולו.

ג. המציאות

יש לדון אם הפגיעה ברכוש הערבים מועילה למלחמה בהם או לא. עינינו הרואות שכאשר 'שלטונות החוק' מאפשרים זאת - הצבא עוקר מטעים סביבות הכפרים. לתועלת שבפעולות כאלו יש ראיות רבות במציאות. הסברא שנזק לערבים רק יחמיר את המצב משום שהם יגבירו את הלחימה בנו אינה נאמרת ביושר: לא שמענו שנעדיף להקל על רוצחים כדי שירצחו פחות - ברוצחים יש להילחם עד שיעדיפו שלא לרצוח! המלחמה בערבים נערכת על ידי מוסדות המדינה. אולם כיון שזו, לצערנו הרב, אינה מתנהלת על פי התורה - גישתה למלחמה נובעת משיקולים זרים של 'מוסר' מזויף ולא מן התורה הקדושה. לכן היא העדיפה פעמים רבות להפקיר חיים של יהודים קדושים תחת לפגוע בערבים הרצחנים ובחבריהם כמתבקש וכנדרש על פי ההלכה וכפי שנתבאר לעיל. הצבא סיכן את חייליו בכניסה לכפרים מסוכנים במקום לפגוע בכל הכפר עד אשר יסגיר את המחבלים, משיקולים זרים. במצב כזה מצוה - כאשר הדבר מועיל - למלא את החלל ולהציל יהודים ללא קשר למוסדות המדינה⁶.

ד. לקיחת השלל

כאשר מותר לקחת ממון גויים - רצוי להשתמש בו ולא להשחית אותו לריק, כדברי הגמרא (סנהדרין צד, ב): "אמר להם נביא לישראל: איספו שללכם". לא מצאנו שיותר 'מוסרי' להשחית שלל ולא לקחת אותו לעצמנו⁷, מצאנו רק שכשיש מלך בישראל - חלק נכבד מן הביזיה מגיע לו⁸. במסיק הזיתים השימוש בשמן חשוב מאוד בכדי לכסות את הוצאות המסיק ועל מנת לעורר ולעודד רבים להשתתף בקטיף של פירות עצי הזית, ובכך לפגוע באויבינו ככל שניתן.

סיכום

1. מי ששייך לאומה הנלחמת באחרת אחראי אף הוא למלחמה ונחשב 'רודף' של האומה האחרת.
2. מצוה להציל את הנרדפים על ידי העם הערבי בפגיעה בגופם וברכושם של האויבים.
3. במציאות - נראה שפגיעה ברכוש הערבים מועילה מאד להחלשתם ולמניעת פגיעה ביהודים.
4. לצערנו, אי אפשר להסתמך על המדינה במלחמה בערבים, כיוון שפעמים רבות היא מונעת משיקולים זרים לה' ולתורתו.
5. במצב בו מותר לפגוע ברכוש הערבים - מותר לקחתו ולהשתמש בו כאשר לקיחה זו אינה פוגעת בלחימה, וודאי שהדבר מותר כאשר הלקיחה מעודדת ועוזרת ללחימה בהם.

* * *

על כך באה תשובתנו:

א. סמכות הציבור והמדינה

יישר כוחו של ר' יוסי אליצור על שהוציא את המרצע מן השק, בחדדו את נושא מסיק הזיתים ובהביאו את הדיון לנקודתו העקרונית שהגדרתיה: פרו-מדינה או פוסט-מדינה?
טענתו העיקרית והצודקת של ר' יוסי אליצור היא שאנו במלחמה של ציבור מול ציבור. לכן אין להתייחס אל החקלאי הבודד כאל אזרח שליו. גם אם הוא כזה הוא חלק מציבור שהכריז עלינו מלחמה. ואכן זוהי הגדרתו של

⁵ לא התייחסתי כאן להבדל בין גויים לישראל בדיני רודף, ואין כאן המקום. על כל פנים ודאי שכשמותר לפגוע בישראל - מותר לפגוע בגוי הרודף.

⁶ במלים אחרות: למרות החשיבות שבציות למדינה - אין חובה, ואף אסור, למסור את הנפש על כך.

⁷ בנושא זה עיי עוד בשו"ת הר צבי יו"ד סי' קט.

⁸ עפ"י רמב"ם הל' מלכים סוף פרק ד.

המהר"ל⁹ את מושג המלחמה כקולקטיב מול קולקטיב, בניגוד לקטטה פרטית בה עומד יחיד מול יחיד. יש להגדרה זו השלכות רבות ואכמ"ל.

ואני טוען שהיא הנותנת. במלחמה לא רק האויב הוא ציבור. גם אנחנו ציבור! וציבור פועל במסגרת ממוסדת ומאורגנת. וזה כוחו. ומכאן סמכותו. ככל שהציבור מאורגן יותר מלוכד יותר וממושמע יותר הוא ציבור איכותי יותר וסופו לנצח. במלחמת השחרור סייענו ה' לנצח את אויבינו בין היתר בזכות היותנו ציבור מאורגן וממושמע, כשהאויב היה עדר של כנופיות. אם כל אחד יפעיל את שיקול דעתו, גם זו המוצדקת באמת, הציבור עלול להתפורר וכל אחד יישאר, אם יישאר בכלל חלילה, לא צודק ולא חכם. יתרה מזאת. כאשר כל אחד פועל על פי שיקול דעתו הפרטית הוא הפקיע את עצמו מהציבור ואז איננו עוד לוחם וכללי המלחמה הציבוריים לא חלים עליו.

מי המוסמך להחליט שזיתים מסוימים יופקעו, ייכרתו או יימסקו? האם כל מתנחל יחיד לפי שיקול דעתו הפרטית? מי מוסמך להחליט אם כל אחד ואחד ייטול שלל? האם השלל הוא הפקר שכל הרוצה ליטול יבוא וייטול, או שמא השלל שייך לציבור והוא המוסמך להחליט למי יינתן, אם יינתן כלל, או שמא יופקר?

במקום אחר הוכחתי (באהלה של תורה ח"א סי' כ ובתחומין כג במאמר "גזל הגוי במלחמה") כצד השני. אביא כאן רק מקור אחד. מהספרי פרשת מטות פסקא ה:

מגיד הכתוב שהיו בני אדם כשרים וצדיקים ולא נחשדו על הגזל. לא כענין שנאמר "וימעלו בני ישראל מעל בחרם" אבל כאן "ויקחו את כל השלל ויביאו אל משה".

רק כך נוכל להבין מקרים בהם נאסר ליטול שלל מסיבות שונות כגון ביריחו או בפרס ומדי שם נאמר "ובביזה לא שלחו את ידם"¹⁰.

כשמותר ליטול שלל זה מוסרי בהחלט. אך כשאסור ליטול שלל זהו גזל גמור מהתורה! מי שמוסמך לקבוע את הדבר הוא הציבור המאורגן ולא כל יחיד ויחיד לפי שיקול דעתו. מוסר התורה אינו מחייב נטילת שלל בכל מקרה. הוא מאפשר זאת אך יש מצבים בהם מתעורר חשש שתאוות הבצע תעביר את הלוחמים על דעתם ויימנעו מלשים נפשם בכפם ולדעת שעל יהודי ה' הם נלחמים (כלשון הרמב"ם הלכות מלכים פרק ז ***)). זכות הציבור ואף חובתו במקרים כאלה לאסור נטילת שלל. זהו לא שיקול זר חלילה. זהו לא מוסר מזויף כביכול. זוהי אמיתה של תורה! זהו קידוש השם, והפכו - חילול השם! (ובחילול השם לא דיה הכוונה הטהורה של העושה אלא גם כיצד מתרשמים הרואים מהמעשה. והייתם נקיים מה' ומישראל!) אכן כך נוהג צה"ל ובצדק, על פי עקרונות המוסר התורני ולא משיקולים זרים, לאסור על החיילים נטילת שלל. ומי שרואה את עצמו חלק מהמערך הלוחם של עם ישראל חייב להישמע להוראה זו. (ולענ"ד מתיישבי ארץ ישראל המחרפים נפשם על יישוב הארץ די בכל אתר ואתר הם לענ"ד חלק מהמערך הלוחם שלנו).

כוחו של ציבור מאורגן נבחן דווקא כאשר אין הסכמה מלאה עם הוראות האחראים. כשההוראה מוסכמת על כולם, גם ללא ציבור מאורגן היו כולם פועלים בהתאם. אך כאשר לא כל יחיד משוכנע בצדקת ההוראה הכללית, וגם כשהוא סבור ובצדק שההוראה מוטעית עליו להיות חלק מהציבור ולא לפרוש ממנו. כי כל פרישה עלולה לפורר חלילה את הציבור. (להוציא מקרים שבהם הציבור מחייב את היחידים לעבור על איסור מהתורה). לא כל יחיד יכול לקבוע כיצד להלחם באויב ובאלו אמצעים טקטיים יש לנקוט. רק האחראים שמונו לכך על ידי הציבור הם המוסמכים לכך. גם כאשר מישהו סבור ששיקוליהם זרים, וייתכן שאכן יש גם כאלה, זהו הציבור שהוא חלק ממנו ועליו לקבל את מרותו. יש רק שתי דרכים לשנות את הוראתם המוטעית לכאורה של האחראים: או להעמידם על טעותם, או להחליפם באחרים. אולם שום היתר אין לכל יחיד לעשות דין לעצמו ולקבוע באופן פרטי מה ייעשה ומה ייחדל (להוציא הוראה המחייבת אדם לעבור על מצוה מהתורה ללא צורך).

ב. מוסר המלחמה

עם זאת, איני בטוח שגם אם ראשי הצבא והמדינה היו כולם תלמידי חכמים מובהקים הם היו פועלים בהכרח בצורה שונה. דברים שרואים משם אין רואים מכאן. הצבא במכוון אינו מעוניין לפגוע בכל מגדל זיתים רק משום שהוא מזוהה עם עם אחר. יש משת"פים שצריך לקרבתם. יש שיקול רציני שתעסוקה ופרנסה עשויות להעסיק את שכנינו בדברים חיוביים ולהוציאם לפחות זמנית ממעגל האיבה. יש רצון למנוע נקמה בטווח הקצר. ויש גם שיקול של מה יאכל האויב, שאם לא כן, תיאלץ לספק לו מזון משלך (אלא אם כן תחליט להרעיבו עד מוות, האם מוסר התורה

⁹ גור אריה פרשת וישלח.

¹⁰ הנצי"ב מוולאז'ין (העמק שאלה, שאילתא קמב) מסביר שעכן נענש בעונש מוות (!) על מעילתו בחרם, משום שהפר את פקודת יהושע בעת מלחמה. הוא מסביר שהפרת משמעת כגון זו מסכנת את הצבא והעם, ולכן דינו של מפר המשמעת כדן 'רודף', שמצוה להורגו! עיין מה שכתבנו בשו"ת 'באהלה של תורה' (ח"א סי' ה). יש להניח שעכן השתמש בטיעונים תורניים כגון "ואכלת את שלל אויביך" או שלקחת שלל תרתיע מן הסתם את האויב, ועוד כהנה וכהנה.

דורש זאת?! וכל זאת, כמובן, תוך כדי שמירת הצרכים הבטחוניים. לכן מוצדקת בהחלט ההחלטה למנוע התקרבות כל אדם לגדרות היישובים). ויש גם, וזה העיקר בעיני, אחריות מוסרית לציבור שלנו שלא יסתאב בחמדת ממון לא לו. (ובינינו, שיקולים זרים עלולים לחלחל גם בלב יחידים הנמצאים בקרב ציבור אמוני. האומנם כל הציבור נקי וטהור ובעל מידות תרומיות וצרופות?) אנו טוענים שאנו באים בשם ה' א-להי מערכות ישראל, בעוד אויבינו באים בשם אינטרסים. עלינו להוכיח זאת בהתעלות מוסרית. והימנעות מנטילת שלל היא חלק ממנה.

ג. ארץ ישראל – בין ציבור לאספסוף

השאלה, אם אנחנו ציבור מאורגן או חלילה אספסוף, היא שאלה חמורה הרבה יותר מאשר השאלה באלו אמצעים ננצה את האויב הבא להורגנו. כי אם איננו ציבור מאורגן אין לנו זכות קיום כמדינה ריבונית. אנו טוענים בין היתר שאויבינו אינם ראויים למדינה משלהם כי הם לא מסוגלים להשתלט על ארגונים פרטיים הפועלים בתוכם. אם גם אצלנו תשרור אנרכיה האם ראויים אנו יותר מהם למדינה משלנו?

בבית מדרשנו הארץ-ישראלי למדנו שכל כוחנו המוסרי ביישוב הארץ נובע מהמצוה המצווה עלינו שלא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה (רמב"ן, ספר המצוות, הוספות למצוות עשה, ד). משמעותה של מצוה זו היא שעלינו לשאוף במידת יכולתנו לכך שבארץ תשרור ריבונות אחת בלבד - זו הישראלית. כלומר, אנו מצווים להיות ציבור מאורגן אשר חייב לממש את ריבונותו הציבורית על ארץ ישראל במידת האפשר. אם אין אנו כאלו, אלא אוסף יחידים הפועלים על פי שיקוליהם הפרטיים - איננו מצווים כלל לכבוש את הארץ אלא להסתפק בחלק האינדיבידואלי הפסיבי של המצוה, איש תחת גפנו ברמת-גן ותחת תאנתו בתל-אביב, ותו לא. לכל היותר יכולים אנו לחזור לימי טרום המדינה בהם נקטנו יוזמות ספוראדיות התיישבותיות פה ושם כשליחי שציבור שעתיד לקום, אולם ללא צבא, ללא חוק וללא גיבוי ממשלתי. ללא מסגרת ציבורית מאורגנת, החלק הציבורי האקטיבי של המצוה אינו חל עלינו. אם כן איננו רשאים לסכן ולהסתכן, להרוג וליהרג, להשתלט ולשלוט. במלים אחרות: איננו מצווים, וממילא גם מוגבלים מעשית והלכתית, מליישב את הארץ למרחביה. את הזיתים אולי נמסוק, אולם את הענף עליו אנו יושבים בוודאי נכרות בכך...

האם אנו מודעים לכך שאנו אזרחי מדינה ריבונית? או שמא אנו עדיין גרים בשטעטל הגלותי שבו כל אחד בונה במה לעצמו? האם אנו טרום מדינה, פוסט מדינה, או בעיצומה של מדינה קיימת ועומדת בע"ה?! הטענה שראשי המדינה אינם יודעי תורה מופנית גם אלינו. האם עשינו הכל כדי שראשיה, שריה ויועציה יהיו אוהבי תורה ושוהריה? או שבמעשים חסרי אחריות מצדנו אנו מרחיקים אותם חלילה מרעיונות תורתנו וממוסרה הטהור?

רק תורת ה' תמימה היא משיבת נפש. ורק תורה כזו היא תורת ארץ ישראל, עליה נאמר עם המסע הראשון לכיבוש הארץ:

ויהי בנסוע הארון ויאמר משה: קומה ה' ויפוצו אויביך וינוסו משנאיך מפניך.